

ทัศนะเรื่อง “ตัวตน” ผ่านมุมมองวิชาการทางพุทธศาสนา

Perspectives of “Self” through the Academic Views of Buddhism

มัจฉินท์ เสถียรมาศ

สำนักการศึกษาทั่วไป สถาบันการจัดการปัญญาภิวัฒน์

Mutjalin Sathianramat

General Education,

Panyapiwat Institute of Management

E-mail: Mutjalinsath@pim.ac.th

Received: March 27, 2019; Revised: November 1, 2019; Accepted: November 6, 2019

บทคัดย่อ

เนื่องด้วยพุทธศาสนามีแนวคิดเพื่อพัฒนาชีวิตของมนุษย์ภายใต้กฎแห่งความจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และเป้าหมายสูงสุดก็คือการดับทุกข์หรือนิพพาน ซึ่งการทำสมาธิภาวนาหรือการปฏิบัติธรรมที่จำเป็นจะต้องพิจารณา การอธิบายธรรมชาติหรือตัวตนของมนุษย์ควบคู่กับสังขารของโลก ส่งผลให้คำอธิบายเกี่ยวกับ “ชีวิต” หรือ “ตัวตน” มีลำดับขั้นแปรผันตามระดับของความจริง โดยทัศนะของผู้เขียนเห็นว่า บริบทของการอธิบาย ในพุทธปรัชญาอาศัยตรรกะเช่นปรัชญาตะวันตกบางสำนักที่เริ่มจากการพิสูจน์การมีอยู่ของตัวตนเชิงสสารไปสู่ตัวตนที่จริงแท้เชิงนามธรรม แต่อาจต่างกันตรงประเด็นว่า พุทธปรัชญาไม่ได้สิ้นสุดที่การพยายามค้นหาการมีอยู่ของตัวตนที่สมบูรณ์แบบอย่างที่ไม่เปลี่ยนแปลง เนื่องจากสิ่งที่จริงที่สุด คือการไม่มีอะไรคงอยู่อย่างเป็นอมตะ จึงอาจตีความได้ว่า พุทธศาสนายุบายเข้าใจ “การมีอยู่ของตัวตน” เพื่อยืนยันถึง “ตัวตนที่แท้จริง” ซึ่งหมายถึง “การไม่มีตัวตน” นี้เองได้นำมาซึ่งคำถามว่า การอธิบายลักษณะนี้สร้างความย้อนแย้งเชิงตรรกะเกี่ยวกับนิยามเรื่องตัวตนของมนุษย์หรือไม่ หรือคำว่า “ตัวตน” มีหลายความหมายในทางพุทธศาสนา ในบทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจบริบทเรื่อง “ตัวตน” ในพุทธปรัชญาให้กระจ่างชัด โดยเลือกศึกษามุมมองวิชาการทางพุทธศาสนาตามแนวทางการตีความของท่านพุทธทาสภิกขุและสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นหลักในการพิจารณา เนื่องด้วยเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธปรัชญาที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง

คำสำคัญ: พุทธปรัชญา ตัวตน สังขาร อภิปรัชญา

ABSTRACT

Due to the Buddhist concepts that enhance humans to purposively develop their lives under the rules of truth that Buddha has enlightened, the supreme ideal of life is to end suffering i.e. nirvana. However, in the path of understanding this process without concerning world deserting to Dhamma path, it might begin with the explanation of nature or self of human together with the Truth of the world that leads to the explanation of “life” or “human self” varying to the level of Truth. In author’s view, the context of explanation in Buddhist philosophy uses logic in the same way like some schools of western philosophy which initiate from the proof of material self to abstract Truth. Nonetheless, the difference is Buddhist philosophy does not end with the search for absolute Truth since the absolute Truth is the non-existence of any immortality. The interpretation might be the understanding of Buddhism on the existence of self is to prove “non-self” which is the real self. Is this statement logical contradictory? Are there various definitions of self in the context of Buddhism? Therefore, this article’s objective is to explore and clarify the Buddhist philosophy’s explanation of “self”. By choosing to study Buddhist perspectives in accordance with the interpretation of Buddhadasa Bikkhu and Somdet Phra Phutthakasachan (P. Payutto) as the main of consideration. Since both of them are experts in Buddhist philosophy that is widely accepted.

KEYWORDS: Buddhist Philosophy, Self, Truth, Metaphysics

บทนำ

ในปรัชญาตะวันตก บริบทเรื่อง “ตัวตน” และ “การรู้จักตนเอง” มีความสำคัญยิ่งสำหรับการแสวงหาความรู้ที่แท้จริง นับตั้งแต่โสคราตีส (Socrates) นักปรัชญายุคคลาสสิกได้พยายามพิสูจน์คำทำนายของเทพพยากรณ์แห่งเดลฟี (Delphi) ที่กล่าวว่า เขาคือผู้ที่ฉลาดที่สุดในนครรัฐเอเธนส์ขณะนั้น ด้วยวิธีการ “วิภาษวิธี” (Dialectic) (Stumpf & Fieser, 2008) โดยวิภาษวิธีแบบโสคราตีสจะอาศัยการถกเถียงระหว่างคู่สนทนาผ่านการถามตอบ และสมมติฐานแรกจะมาจากความเชื่อเดิมของคู่สนทนา ในประเด็นที่กำลังถกเถียง จากนั้นตั้งคำถามเพื่อ

พิสูจน์ความเชื่อว่าเป็นความเชื่อที่จริงหรือไม่ หากความเชื่อตั้งต้นยังสามารถใช้เหตุผลอื่นๆ มาหักล้างได้ ความเชื่อนั้นจะหมดความน่าเชื่อถือลง และไม่สามารถเรียกว่าความรู้ นำมาซึ่งข้อสรุปใหม่ที่น่าเชื่อถือมากขึ้น โดยข้อสรุปที่เกิดขึ้นใหม่นี้จะกลายเป็นสมมติฐานสำหรับการสนทนาต่อไปเพื่อแสวงหาความรู้ที่แท้จริง

วิธีการแสวงหาความรู้แบบโสคราตีสทำให้เกิดการทบทวนความเชื่อหรือความรู้เดิมอย่างสม่ำเสมอตลอดเวลา จนกว่าจะค้นพบความเชื่อหรือความรู้ที่แท้จริงที่ไม่มีเหตุผลอื่นใดมาหักล้างได้อีก อย่างไรก็ตาม การแสวงหาความรู้ในลักษณะนี้ จะ

ไม่สามารถพัฒนาไปสู่ความรู้ที่แท้จริงได้เลย หากคู่สนทนาไม่เคยสงสัยความเชื่อหรือความรู้ของตนเองด้วยเหตุนี้ การแสวงหาความรู้ที่แท้จริงตามแนวทางของโสกราตีสจึงจำเป็นต้องเริ่มต้นที่ “การรู้จักตนเอง”(Know Thyself) และการรู้จักตนเองสำหรับโสกราตีส คือการรู้ว่าจิตวิญญาณ (Soul) ของตนเองมีความรู้อะไรบ้าง ซึ่งการจะตระหนักเรื่องนี้ได้ จำเป็นต้องมีความสงสัยในความเชื่อของตนเองเสียก่อน (Avnon, 1995)

อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการแสวงหาความรู้ที่แท้จริง ต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจและสงสัยเกี่ยวกับตนเอง จากนั้นจึงนำความสงสัยมาพิสูจน์ความจริงให้ปรากฏ นั่นคือ ความเชื่อใดๆ ก็ตามที่เราจะมียังไม่ใช่ความรู้หรือเป็นความจริงได้ หากความเชื่อนั้นๆ ยังไม่ได้รับการพิสูจน์ให้เห็นว่าจริง เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีความเชื่อ จะต้องเชื่อในสิ่งที่เป็นความจริงด้วย (True Believe) จึงจะสามารถพัฒนาไปสู่การมีความรู้ที่แท้จริงได้

เนื่องด้วยในยุคกรีกคลาสสิกบริบททางอภิปรัชญา (Metaphysics) และญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้) (Epistemology) เกี่ยวข้องกับการแสวงหาความจริงในลักษณะภาวีสัย (Objective) ที่จริงในตัวเอง (Self-evidence) อย่างเป็นอิสระ ฉะนั้นในฐานะของผู้รู้ (Subject) จะมีความรู้ที่แท้จริงได้จะต้องสามารถพิสูจน์ด้วยเหตุผลที่ชัดเจนได้ว่าตนเองรู้ความจริงได้อย่างไร (Justification) กล่าวคือ การรับรู้ของผู้รู้จำเป็นต้องสัมพันธ์อย่างแท้จริงกับความจริง (แหล่งของการรับรู้) เท่านั้นจึงจะเรียกได้ว่ามีความรู้ความจริง

ความรู้จึงขึ้นอยู่กับการรับรู้ระดับของความจริง ดังปรากฏให้เห็นในมโนทัศน์เรื่องทฤษฎีแบบ (Form) ของเพลโต (Plato) ที่อธิบายระดับขั้นของ

การรับรู้ความจริง โดยเริ่มต้นจากการรับรู้ความจริงในระดับของความเชื่อ (Believe) การรับรู้ความจริงในระดับของการเชื่อในสิ่งที่เป็นจริง (True Believe) การรับรู้ความจริงในระดับความจริงที่จับต้องได้ (Object) การรับรู้ความจริงลักษณะมโนภาพ (Ideas) และสุดท้าย คือการรับรู้ความจริงสูงสุดในโลกของแบบ (Form) ตามลำดับ ทั้งนี้ ความจริงที่ปรากฏในระดับแรกมีความน่าเชื่อถือน้อยที่สุด และบางครั้งเป็นเพียงแค่ความเชื่อส่วนบุคคลเท่านั้น ในทางตรงกันข้ามความจริงในระดับสุดท้าย คือ ความจริงสูงสุดและเป็นที่มาของสรรพสิ่งในโลกใบนี้ หากเปรียบเทียบให้เข้าใจง่าย ก็เหมือนกับการส่งข้อความต่อๆ กัน ซึ่งข้อความแรกเปรียบได้กับความจริงในโลกของแบบหรือข้อความตั้งต้น หากคนที่รับสารคนแรกตีความผิดไปจากข้อเท็จจริงของข้อความตั้งต้น สารที่ถูกส่งต่อๆ กันย่อมไม่ใช่ความจริง กล่าวคือ ข้อความที่ถูกส่งต่อๆ กันไปสามารถเปลี่ยนไปจากต้นฉบับได้ ยิ่งมีการส่งต่อกันหลายทอดมาก ความเป็นไปได้ที่ข้อเท็จจริงจะเปลี่ยนยังมีมากด้วยเช่นกัน ดังนั้น หากเราเป็นคนสุดท้ายที่ได้รับข้อความ เรายังต้องพิสูจน์ความจริงหลายขั้นตอนมากกว่าคนอื่น หากปรารถนาจะรู้ความจริงที่เป็นข้อความต้นแบบได้

ต่อมาในยุคของเรเน่ เดสการ์ตส์ (Rene Descartes) นักปรัชญาผู้บุกเบิกแนวความคิดแบบปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่ ได้พยายามค้นหาความจริงและความรู้ที่แน่นอน เขาเชื่อว่า ก่อนการพิสูจน์ความรู้หรือความจริงใดๆ จำเป็นต้องหาสมมติฐานแรกทีจริงอย่างปฏิเสธไม่ได้ก่อน เพื่อตัดความคลุมเครือที่จะเกิดขึ้นในกระบวนการรับรู้ออกให้หมด เขาจึงเริ่มต้นที่การพิสูจน์ความจริงเกี่ยวกับการมีอยู่ของตัวเอง ผู้รับรู้ และแยกความรู้ออกจากความฝันหรืออาการจิตหลอน (Hallucination) ภายหลังการพิสูจน์

เดสการ์ดส์ได้ยืนยันว่า การพยายามถามหาตัวตนของเรา สิ่งที่เราพบและเป็นความชัดเจนลำดับแรกที่เราไม่อาจปฏิเสธได้ คือ “ความคิดสงสัย” เพราะทุกครั้งที่เกิดการสงสัยเกี่ยวกับตัวตน สิ่งที่เราพบอย่างชัดเจนก็คือ “ความคิดสงสัยเกี่ยวกับตัวตน” และความคิดสงสัยไม่สามารถดำรงอยู่อย่างอิสระ หากปราศจาก “ผู้ที่ยสงสัย” และนี่คือสมมติฐานแรกที่ชัดเจนในตัวเอง ดังวลีที่มีชื่อเสียงของเขาที่ว่า “เพราะฉันคิดว่าฉันจึงมีอยู่” (I think therefore I am) (Stumpf & Fieser, 2008)

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาพุทธปรัชญาเทียบเคียงกับปรัชญาตะวันตกในประเด็นเกี่ยวกับตัวตนข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่า พุทธปรัชญานำเสนอการตีความบริบทเชิงอภิปรัชญาว่าด้วยความจริงของชีวิตอย่างลึกซึ้งมากกว่าปรัชญาตะวันตก พุทธศาสนาพยายามตอบโจทยการเข้าใจตัวตนทั้งในระดับภววิสัย (Objective) และอัตวิสัย (Subjective) อย่างเป็นลำดับขั้นและอยู่ภายใต้เป้าหมายสูงสุดเดียวกัน นั่นคือ พุทธศาสนาสอนให้มนุษย์เข้าใจตนเองเพื่อเป็นปुरुชนที่ดีไปพร้อมๆ กับการเข้าใจสถานะของตัวตนของปुरुชนที่ดีว่าเป็นสิ่งสมมติที่ไม่สามารถยึดมั่นถือมั่นได้ ซึ่งการอธิบายเช่นนี้สร้างความยั่งยืนแห่งตรรกะเกี่ยวกับนิยามของ “ตัวตน”

อนึ่ง ผู้เขียนเห็นว่ากระบวนการแสวงหาความรู้เพื่อเข้าใจ “ตัวตน” อันนำไปสู่การรู้จักตนเองของตะวันตกมีตรรกะการอธิบายที่ชัดเจน ฉะนั้น หากนำมาพิจารณาเทียบเคียงแนวทางของพุทธปรัชญาน่าจะช่วยเพิ่มความเข้าใจเกี่ยวกับความจริงของชีวิตของมนุษย์ได้อย่างชัดเจนและกระจ่างยิ่งขึ้น

ในบทความนี้จะอาศัยการศึกษาผ่านงานวิชาการทางพุทธศาสนา โดยเน้นแนวทางการตีความของท่านพุทธทาสภิกขุและสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

(ป.อ. ปยุตฺโต) เป็นหลักในการพิจารณา และมีประเด็นศึกษาดังต่อไปนี้

1. พุทธปรัชญาว่าด้วยบริบทของ “สัจจะ”
2. “หลักปฏิบัติสมุปบาท” กับคำอธิบายเรื่อง “ตัวตนของมนุษย์”
3. มโนทัศน์เกี่ยวกับ “ชีวิต” หรือ “ตัวตนของมนุษย์” ในพุทธศาสนา
4. แนวทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาตนเองในพุทธปรัชญา

“สัจจะ” ในพุทธปรัชญา

โดยทั่วไป “สัจจะ” หมายถึง “ความจริง” (Truth) ข้อเท็จจริง (Fact) และความเป็นจริงหรือสิ่งที่เป็นจริง (Reality) ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นความจริงในระดับของการมีตัวตนที่ดำรงอยู่จริง ซึ่งการยืนยันตัวตนแบบนี้สามารถรับรู้ได้ผ่านประสาทสัมผัส เช่น ตันไม้ แก้ว หรือภูเขา เป็นต้น และบางครั้งตรวจสอบได้จากการใช้เหตุผลเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางตรรกะ เช่น พระเจ้า และคณิตศาสตร์ เป็นต้น ทั้งนี้ การอธิบายเกี่ยวกับสิ่งหรือตัวตนดังกล่าว เป็นกรอบการอธิบายของปรัชญาตะวันตกในบริบทเชิงอภิปรัชญาที่พยายามค้นหาความจริงแท้ของสรรพสิ่ง

แนวคิดข้างต้น หากเทียบเคียงกับแนวคิดเรื่องสัจจะของพุทธศาสนา อาจกล่าวได้ว่า การอธิบายความจริงเช่นนั้น เป็นเพียงแค่ความจริงในระดับของสิ่งสมมติ เนื่องด้วยพุทธศาสนาแยกพิจารณาความจริงออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ สมมติ สัจจะและปรมัตถสัจจะ ซึ่งเป็นความจริงในระดับที่ต่างกัน

สมมติสัจจะ เป็นความจริงในลักษณะที่ไม่ต่างจากกรอบความคิดแบบปรัชญาตะวันตกที่กล่าวไว้ข้างต้น นั่นคือ การรู้ความจริงของผู้รับรู้ (Subject)

หมายถึงการที่ผู้รับรู้สามารถมีความเชื่อหรือความรู้อยู่เกี่ยวกับความจริงได้ เช่น การเชื่อว่านกมีสองขา เป็นความเชื่อที่มีสิ่งหรือตัวตนของนกที่มีอยู่จริงในโลกมา ยืนยันได้ว่าผู้ที่เชื่อมีความรู้จริงหรือไม่ ในทางตรงกันข้ามหากสิ่งที่เป็นจริงมีลักษณะนามธรรม อาทิ ความดี ก็มีบรรทัดฐานหรือนิยามของความดีที่มีลักษณะสากลมายืนยันได้ว่าผู้ที่เชื่อมีความเชื่อที่ตรงกับสิ่งที่เรียกว่า ความดีตามบรรทัดฐานนั้นๆ หรือไม่ เป็นต้น

ทั้งนี้ความจริงตามความหมายของสมมติ สัจจะสามารถแยกย่อยได้อีก 2 ลักษณะ คือ

หนึ่ง ความจริงที่เกิดจากบทบาทและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคม เช่น บทบาทของความเป็นครู พ่อแม่ สามี และภรรยา เป็นต้น ซึ่งความจริงเหล่านี้ คือการลดทอนความจริงจากสิ่ง (ตัวตน) ที่มีอยู่จริงในลักษณะของสสาร มาเป็นความจริงในรูปของบทบาทที่เป็นนิยามเพื่อแยกสิ่งที่เป็นสสารดังกล่าวออกจากกัน หรือเพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้ชีวิตประจำวันในสังคม ดังนั้นความจริงประเภทนี้สำหรับพุทธศาสนาจึงสามารถลดทอนลงเป็น ชั้น 5 หรือรูปและนามได้

สอง ความจริงในลักษณะของการนิยามสภาวะบางอย่าง เช่น เกียรติยศ สวย และเก่ง เป็นต้น ซึ่งการนิยามเหล่านี้เป็นการให้คุณค่าระหว่างมนุษย์ด้วยกัน เป็นการตัดสินคุณค่าที่ไม่เกี่ยวกับสิ่ง (ตัวตน) ที่เป็นรูปธรรม เป็นความจริงที่ไม่มีตัวตนและสามารถลดทอนลงเหลือเป็นแค่ความคิดของมนุษย์ได้ ความจริงสมมติประเภทนี้ สร้างตัวตนที่เรียกว่าอัตตาขึ้นในความคิดของผู้ที่เชื่อ เกิดความเป็น “เรา” และ “คนอื่น” เกิดการเปรียบเทียบระหว่างบทบาทซึ่งกันและกัน ซึ่งตัวตนประเภทนี้ไม่ได้มีอยู่จริง เป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นเชิงนิยามเท่านั้น

จากสมมติสัจจะ 2 ประเภท อาจสรุปรวมได้ว่า สิ่งที่เป็นความจริงในระดับที่สามารถลดทอนไปสู่ความจริงพื้นฐานได้ หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่า เป็นความจริงที่เกิดจากการรวมตัวกันของสิ่งที่จริงพื้นฐาน เช่น ตัวตนของมนุษย์ที่เกิดจากชั้น 5 ครบองค์ประกอบ หรือการยึดมั่นว่ามีตัวเราที่แตกต่างจากคนอื่นด้วยบัญญัติหรือภาษาของมนุษย์ ซึ่งเป็นตัวตนเชิงความคิดเท่านั้น ซึ่งการคิดก็ต้องมีผู้คิด และผู้คิดก็ต้องมีตัวตนที่สามารถแยกย่อยให้เหลือเพียงชั้น 5 ได้นั่นเอง

ส่วน**ปรมัตตสัจจะ** คือความจริงอีกชั้นหนึ่งที่ไม่สามารถลดทอนไปสู่สิ่งอื่นที่จริงกว่าได้อีก เพราะสิ่งที่จริงในระดับนี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาจากการมาประกอบกันขององค์ประกอบใดๆ ยกตัวอย่างเช่น ชั้น 5 คือสิ่งที่ลดทอนต่อไปอีกไม่ได้ นั่นคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นสิ่งที่ย่อยที่สุด ซึ่งในประเด็นนี้อาจมีคนแย้งว่า ในความเป็นจริงแล้ว ชั้น 5 ก็ยังสามารถลดเหลือเพียงรูปและนามได้อีก เพราะรูปหมายถึง สิ่งที่เราเรียกว่าสสารหรือวัตถุโดยทั่วไปเป็นตัวตนที่เรียกว่าสิ่ง และนามหมายถึง วิญญาณที่เป็นการรวมกันของเวทนา สัญญา และสังขาร ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมที่ผลักดันให้เกิดการสร้างตัวตนแบบอัตตาขึ้น (ตัวตนทางความคิด)

ทั้งนี้ การลดชั้น 5 ให้เหลือเพียงรูปและนาม เป็นเพียงการลดเชิงนิยามเท่านั้น เพราะสูงขึ้นไปจากความจริงนี้ ก็คือ นิพพาน เป็นความจริงเชิงสภาวะของการหลุดพ้นและดับสิ้นซึ่งกิเลสและชั้นทั้งปวง

สำหรับความจริงระดับปรมัตตสัจจะ สามารถแยกย่อยได้อีก 2 ระดับ ปรมัตตสัจจะที่มีภาษาบัญญัติ และปรมัตตสัจจะที่ไม่มีภาษาบัญญัติ (วัชระ งามจิตจรเจริญ, 2561)

ระดับปรมัตตสัจจะที่มีภาษาบัญญัติ หมายถึงความจริงในระดับที่ยังระบุถึงสิ่งที่จริงขั้นพื้นฐาน

ที่ลดทอนต่อไปเป็นสิ่งอื่นๆ ไม่ได้ นั่นคือ ชั้น 5 ซึ่งความจริงในระดับนี้ภาษาสามารถอธิบายคุณลักษณะเพื่อสร้างความเข้าใจการมีอยู่ของสิ่งที่จริงได้อย่างชัดเจน

ระดับปรมาตถสัจจะที่ไม่มีภาษาบัญญัติ
หมายถึง ความจริงที่สูงขึ้นไปอีก เป็นความจริงที่ไม่สามารถกำหนดรู้ได้ด้วยภาษาบัญญัติ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคใช้คำว่า ธรรมล้วนๆ (สุพุทธธมมา) ที่หมายถึง ไม่มีผู้ทำกรรมและผู้รับวิบากกรรม นั่นหมายความว่า ไม่มีการรับรู้ ตัวตน หรือสภาวะของการนิยามตัวตนใดๆ ในสภาวะการณนี้ เป็นความจริงที่อาจเรียกได้ว่า อนัตตา หรือความว่าง ที่น่าจะหมายถึงนิพพานนั่นเอง

ใน *ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม* ท่านพุทธทาสได้อธิบายถึงนิยามเกี่ยวกับความจริง (Truth) ไว้ว่า “สิ่ง ที่ปรากฏอยู่แก่ใจเท่าที่เรารู้หรือสัมผัสได้ พร้อมทั้ง ส่วนที่เป็นเหตุ และส่วนที่เป็นผล” (พุทธทาสภิกขุ, 2549ก) การเข้าใจความจริงคือการเข้าถึงพุทธธรรม ซึ่งพุทธธรรมมีความหมายกว้าง อย่งไรก็ดี คนทั่วไป มักเข้าใจในลักษณะที่เป็นกระบวนการเพื่อการเข้าถึงความเป็นพระพุทเจ้า อันเป็นการตีความภายใต้บริบทของการปฏิบัติหรือการบำเพ็ญกรรมฐานโดยอาศัยการเรียนตามพระไตรปิฎก อันเป็นวิถีที่คนจำนวนน้อยสามารถเข้าถึงได้

อนึ่ง ท่านพุทธทาสภิกขุได้ขยายความใน *วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม* ไว้ว่า หากตระหนักถึง อานุภาพแห่งพุทธธรรมที่พระพุทเจ้าตรัสอย่างลึกซึ้ง ย่อมพบว่า อานุภาพแห่งพุทธธรรมนั้นให้ประโยชน์ เพื่อทุกชีวิตอย่างเท่าเทียม และมีจุดมุ่งหมายเพื่อการบรรลุญาณกับศานติ โดยญาณคือความรู้ที่หมด จากความทะเยอทะยานในโลก ซึ่งหมายถึงการมองเห็นความจริงของสรรพสิ่งที่ทะลุการรับรู้จากตา หู จมูก ลิ้น และกาย ความจริงนี้ ท่านพุทธทาสเรียก

ว่า “การมองในด้านใน” (พุทธทาสภิกขุ, 2549ข) อันหมายถึงการเข้าใจอย่างชัดแจ้ง ประณีต และละเอียดซึ้งกว่าการรับรู้ผ่านอายตนะทั้งหลาย เนื่องด้วยอายตนะเหล่านี้ทำให้การรับรู้มีขีดจำกัด เช่น หูของเราแม้จะรับรู้เสียงได้มากมายแต่ก็ถูกจำกัด ความถี่ที่เหมาะสมกับหูของเรา ซึ่งสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดรับรู้ความถี่ได้ในระดับที่ต่างกัน ดังเช่นการทดลองของนักวิทยาศาสตร์ที่พบว่า สุนัขสามารถรับรู้เสียงในความถี่ที่สูงกว่ามนุษย์ หรือการมองเห็นสีที่แตกต่างกันของสิ่งมีชีวิต เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าการอธิบายและการรับรู้ความจริงของท่านพุทธทาส เริ่มต้นจากการอธิบายความจริงที่ผ่านการใช้ประสาทสัมผัสในการรับรู้เฉกเช่นปรัชญาวิทยาศาสตร์ตะวันตก ต่างกันตรงที่ท่านเพิ่มเติมให้เห็นถึงระดับความจริงที่ละเอียดซึ้งมากกว่าการมองความจริงในแง่สรรพสิ่ง (ตัวตน) หรือวัตถุ ตัวอย่างเช่น ดอกกุหลาบที่เราเห็นว่ามีสีแดง ความจริงแล้วกุหลาบไม่ได้มีสี การมองเห็นสีมาจากคลื่นแสงที่มากกระทบแก้วตาของเรา และเพียงแค่ว่าตาของมนุษย์เท่านั้นที่เห็นเป็นสีแดง เนื่องจากสีคือสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้น เป็นมายาคติที่ไม่ได้มีอยู่จริง ซึ่งแนวทางการอธิบายนี้แตกต่างจากทัศนะของคานท์ (Kant) ที่มองว่าสรรพสิ่งมีกรอบการรับรู้เฉพาะตนซึ่งไม่สามารถเปรียบเทียบกันได้ ฉะนั้นภายใต้ข้อมูลที่รับจากกรอบการรับรู้ย่อมไม่ใช่สิ่งจริงโดยเนื้อแท้ของสรรพสิ่ง เพราะไม่มีใครอาจล่วงรู้ได้ นัยยะนี้แสดงให้เห็นว่า ความจริงสูงสุดคงเป็นอื่นใดไม่ได้ นอกจากการรู้ทั่วทุกสิ่งทุกอย่างไม่ได้มีอยู่จริงเป็นความว่าง หรือสุญญัตตานั้นเอง

“หลักปฏิจาสมุปบาท” กับคำอธิบายเรื่อง “ตัวตน”

หลักปฏิจาสมุปบาท เป็นหลักธรรมที่มีบริบทครอบคลุมหลักธรรมอื่นๆ ทั้งยังเป็นหลัก

เดียวกันกับกฎไตรลักษณ์ ที่เป็นกฎธรรมชาติและความจริงของสรรพสิ่ง พระพุทธเจ้าทรงสอนเกี่ยวกับหลักปฏิจางสมุปบาทต่อจากกฎไตรลักษณ์ หลักปฏิจางสมุปบาทจึงเป็นหลักธรรมที่เสริม ความเข้าใจถึงกฎไตรลักษณ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นการยืนยันว่าปฐมเหตุสูงสุดที่สร้างสรรพสิ่งเช่น พระเจ้าผู้สร้างโลกอย่างแท้จริงนั้นไม่มี สรรพสิ่งล้วนเกิดขึ้นตามเหตุและปัจจัยด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งผู้ที่ศึกษาพุทธปรัชญาอย่างลึกซึ้งหลายท่านได้ยกย่องให้หลักปฏิจางสมุปบาทเป็นหลักคิดเชิงปรัชญาที่เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา (Central Philosophy of Buddhism) ตัวอย่างเช่น วศิน อินทสระ (2561) ได้เรียกหลักธรรมนี้ว่า “เพชรแห่งพระธรรม” เป็นต้น

คำว่า ปฏิจางสมุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมกันอย่างอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ประกอบขึ้นจากคำว่า “ปฏิจาง” ที่แปลว่า อิงอาศัย “ส” ที่แปลว่า พร้อมกัน และ “อุปบาท” ที่แปลว่า การเกิดขึ้นเมื่อเอามารวมกันจึงหมายถึงอาการที่เรียกสิ่งทั้งหลายที่อาศัยซึ่งกันและกันแล้วเกิดขึ้นพร้อมกัน ซึ่งความหมายทั่วไปของหลักปฏิจางสมุปบาท สามารถแยกการพิจารณาเป็น 2 อย่าง ดังนี้

หนึ่ง ปฏิจางสมุปบาท หมายถึง ความเป็นเหตุเป็นผล (Causality) นั่นคือ ทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นอย่างมีสาเหตุ เช่น การเกิดขึ้นของต้นไม้ ย่อมต้องมีดิน ปุ๋ย น้ำ และอากาศ เป็นสาเหตุให้เกิด ในทางพุทธศาสนาไม่มีความเชื่อเรื่องปฐมเหตุของสรรพสิ่งดังเช่นความเชื่อของนักปรัชญาตะวันตกที่พยายามหาจุดเริ่มต้นของโลกและจักรวาลโดยอ้างถึงปฐมเหตุที่เกิดขึ้นมาก่อนเป็นอย่างแรก แล้วใช้อธิบายถึงกำเนิดของสิ่งอื่นๆ ตามมา ซึ่งต่างจากพุทธศาสนามีความเห็นไปในข้อตรงข้าม กล่าวคือศาสนาพุทธไม่เชื่อว่ามีความจริงพื้นฐานที่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง

และเป็นสาเหตุแรก เพราะทุกสิ่งทุกอย่างที่ถือกำเนิดขึ้นล้วนเป็นทั้งเหตุและผลต่อกันและกันอย่างไม่มีจุดเริ่มและจุดสิ้นสุด

สอง ปฏิจางสมุปบาท หมายถึงสิ่งที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยหรือตามเงื่อนไข (Conditionality) นั่นคือ สิ่งต่างเกิดขึ้นอย่างมีปัจจัยหรือเงื่อนไขที่ทำให้เกิด ฉะนั้นสรรพสิ่งบนโลกนี้ล้วนเกิดขึ้นอย่างมีสาเหตุด้วยกันทั้งสิ้น อีกทั้งทุกสิ่งยังสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องได้เสมอ จึงไม่สามารถยืนยันการมีอยู่ของสรรพสิ่งใดๆ อย่างแน่นอนได้ว่า “มี” หรือ “ไม่มี” “เกิด” หรือ “ไม่เกิด” เพราะไม่มีสิ่งใดคงที่ยืนยาวเป็นอมตะ สรรพสิ่งล้วนเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องอย่างไม่มีหลักเลียงไม่ได้ (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2561)

จากนิยามของหลักปฏิจางสมุปบาทในข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า สรรพสิ่งไม่ได้เกิดขึ้นและหายไปอย่างไร้ร่องรอย ตัวตนของมนุษย์ก็เช่นกัน เพราะทุกสิ่งอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติตามเหตุและปัจจัยอันเป็นเงื่อนไขซึ่งควบคุมไม่ได้ บางตำราอาจเรียกหลักธรรมนี้ว่า *กฎอิทัปปัจจยตา* อันหมายถึงกฎที่เกิดขึ้นตามเหตุผลและเป็นไปตามเหตุปัจจัยแห่งสังขตธรรมทั้งปวง จึงไม่มีสิ่งที่ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเองอย่างเป็นอิสระตามแนวคิดเรื่อง “สิ่งสัมบูรณ์” (Absolute) หรือ “ความจริงสูงสุด” (Ultimate Truth) ของนักปรัชญาตะวันตก ในทางตรงกันข้าม สรรพสิ่งที่เกิดขึ้นล้วนเป็นทั้งเหตุและผลโยงใยซึ่งกันและกันอย่างเป็นวัฏฏสงสาร

ความเข้าใจเรื่องวัฏฏสงสาร บางทีคนมองความจริงเรื่องนี้เพียงมิติเดียวหมายถึงการเวียนว่ายตายเกิดของภพชาติ แต่แท้จริงแล้ว คำว่า “วัฏฏสงสาร” คือการวนเวียนเกิดขึ้นของความอยาก อันหมายถึงความปรารถนาต่างๆ เมื่อปรารถนาหรือความอยากเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ก็จะมีการกระทำเพื่อ

ให้ได้มาซึ่งปรารถนาหรือความอยากนั้น การกระทำที่เป็นผลจะส่งต่อไปเป็นเหตุและวนเวียนสร้างผลใหม่ไปเรื่อยๆ อย่างไม่จบสิ้น

มโนทัศน์เกี่ยวกับ “ชีวิต” หรือ “ตัวตน” ทางพุทธศาสนา

ในพุทธศาสนา โลกและชีวิตคือสิ่งที่มีจริงตามธรรมชาติ เป็นความจริงที่วิทยาศาสตร์เรียกว่า “กฎแห่งธรรมชาติ” (Law of Nature) และพุทธศาสนาเรียกว่า กฎแห่งไตรลักษณ์ ที่หมายถึงความจริงที่เป็นสามัญลักษณะของสภาวะซึ่งปรากฏในสังขตธรรมทั้งหลาย ประกอบไปด้วยลักษณะ 3 ประการ ได้แก่ อนิจจัง คือความไม่เที่ยง เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีสิ่งใดคงที่ไปตลอด ทุกขัง คือความเป็นทุกข์ คือการทนอยู่ในสภาพใดสภาพหนึ่งไม่ได้จริง เมื่อพินิจอย่างแจ่มแจ้งแล้ว สรรพสิ่งล้วนมีแต่ความน่าสังเวชใจ และอนัตตา คือความไม่มีตัวตน เพราะไม่มีอะไรจริงอย่างเป็นอมตะจึงไม่สามารถยึดมั่นว่ามีหรือไม่มีอะไรอย่างแท้จริงได้ (พุทธทาสภิกขุ, 2559)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับ “ชีวิต” หรือ “ตัวตน” ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบใหญ่ ได้แก่ ร่างกาย และจิตใจ ซึ่งทั้งสององค์ประกอบเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา กล่าวคือ มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปอย่างสัมพันธ์กับเหตุและปัจจัยแวดล้อมมากมาย ฉะนั้น มนุษย์จึงไม่มีอิสรภาพอย่างแท้จริง ทำให้ไม่สามารถกำหนดชะตาชีวิตตนเองได้อย่างเด็ดขาด เพราะแม้ว่ามนุษย์จะมีคุณลักษณะพิเศษที่เรียกว่าสติปัญญาที่เหนือกว่าสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ก็ตาม แต่มนุษย์ก็ยังไม่สามารถก้าวพ้นจากการครอบงำจากปัจจัยภายนอกได้อย่างสมบูรณ์ (พระราชาวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), 2528)

ในแง่มุมมองเกี่ยวกับชีวิตนี้ ท่านพุทธทาสได้ขยายความเพิ่มเติมว่า เหตุที่ชาวพุทธไม่เข้าใจหลักของพุทธศาสนานั้น นั้นเป็นเพราะชาวพุทธมักเข้าใจผิดเรื่อง “ชาติ” หรือ “การเกิด” โดยส่วนใหญ่เข้าใจว่าชีวิตเริ่มต้นหลังจากออกจากครรภ์มารดา จึงเข้าใจการมีอยู่ของชีวิตหมายถึงตัวตน ซึ่งดำรงอยู่จนสิ้นอายุขัย แต่ในความเป็นจริงแล้ว “การมีอยู่ของตัวตน” ไม่ได้หมายถึงแค่การดำรงอยู่เชิงรูปธรรมหรือร่างกายที่สามารถจับต้องได้ด้วยประสาทสัมผัสเท่านั้น แต่ยังหมายรวมไปถึงการเกิดขึ้นของอัตตาที่สร้างการยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตนขึ้นอีกด้วย และนี่เองเรียกว่ากำเนิดของ “ชาติ” (พุทธทาสภิกขุ, 2561ก) ที่หมายถึงตัวตนในลักษณะของอัตตา เป็นการอุบัติขึ้นอย่างเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาภายในจิตใจของมนุษย์

ท่านพุทธทาสได้ยกตัวอย่างของเด็กเล็กๆ เพื่ออธิบายเรื่องตัวตนของมนุษย์ว่า การร้องเพลงของเด็ก แม้มีเนื้อหาสื่อเชิงกามารมณ์ หากการร้องเพลงนั้นปราศจากอัตตาในจิตใจของเด็ก เพราะตัวของเด็กที่ร้องเพลง ยังไม่รู้ความหมายของภาษาอย่างแท้จริง การร้องเพลงของเด็กจึงไม่ใช่การร้องอย่างเข้าใจความหมายที่เนื้อเพลงสื่อสาร เท่ากับว่าตัวเด็กผู้นั้นยังคงมีจิตที่ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวตนอยู่ ซึ่งต่างจากการร้องเพลงที่มีความรู้สึกนึกคิดอย่างมีอารมณ์ร่วมไปตามเพลง หรือพร้อมยินดีตามความหมายของเพลงนั้นๆ ไม่ต่างจากกรณีของคนขอทาน ที่ร้องเพลงที่เกี่ยวข้องกับความยากลำบากนานาประการอย่างไม่ได้รู้สึกใดๆ กับเนื้อเพลง เขาย่อมยังไม่มีความรู้สึกแต่เมื่อใดก็ตามที่เขาพร้อมใจร่วมไปตามเนื้อหาของเพลงที่เขาร้อง เช่น ร้องอย่างเปรียบเทียบกับชีวิตอันยากลำบากของตนเองกับคนที่สุขสบายและร่ำรวย ตัวตนย่อมอุบัติขึ้นทันที (กลุ่มวัชรภาณณ์, ม.ป.ป.)

ใน *แก่นพุทธศาสตร์* ท่านพุทธทาสได้เปรียบเทียบนิยามของตัวตนกับความเข้าใจของปรัชญาตะวันตกว่า ตัวตนสามารถเทียบเคียงได้กับคำว่า “ego” ในภาษาละติน และการรู้สึกรู้ว่ามีตัวตนเรียกว่า egoism ที่ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “soul” และภาษากรีกว่า “kentricon” ซึ่งเมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า “kentricon” พบว่าตรงกับคำในภาษาอังกฤษคือ “centre” แปลว่าศูนย์กลาง จึงเท่ากับว่า “ego” และ “kentricon” คือสิ่งเดียวกัน (พุทธทาสภิกขุ, 2561ก)

ด้วยเหตุนี้ เราสามารถอนุมานต่อได้ว่า soul หมายถึงศูนย์กลางของการมีชีวิต และธรรมชาติแห่งตัวตนคือการยืนยันในการมีชีวิตของปุถุชน ฉะนั้นทุกคนที่เป็นปุถุชนย่อมมีความรู้สึกที่เรียกว่า egoism อยู่เป็นประจำ และทุกครั้งที่แสดงออกถึงความรู้สึกนี้จะเห็นเป็นรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส หรือการนึกคิดในใจ ซึ่งท่านพุทธทาส เรียกการเกิดขึ้นนี้ว่า “ตัวตน” หรือ “ตัวกู ของกู” (พุทธทาสภิกขุ, 2561ก)

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธการมีตัวตนในลักษณะของอัตตา เนื่องด้วยการดำรงอยู่ของมันไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างอิสระ ทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา พระองค์ทรงอธิบายบริบทของอัตตาคู่กับโมกข์ความสุขและโมกษะว่า ความสุขที่แท้จริงคือความสุขที่เกิดจากโมกษะ หรือการหลุดพ้น เป็นการหลุดพ้นจากสภาวะของการมีตัวตนที่ยึดโยงกับพันธนาการทั้งหลายในโลก ฉะนั้น ความสุขสูงสุดจึงหมายถึงการหลุดพ้นจากสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิด

ส่วนทัศนะของท่านพุทธทาส การคิดว่ามีตัวตนอยู่จริง คืออาการที่แสดงออกถึงการเป็นโรค โรคที่เกิดจากการสร้างความยึดมั่นถือมั่นขึ้นในจิตใจ ซึ่งหากไม่ได้รับการรักษา ผู้ที่ยึดมั่นจะไม่สามารถบรรลุนิพพานได้

หัวใจแห่งพุทธศาสนานี้หมายถึงการดับทุกข์ให้หมดสิ้นได้ ในพระบาลี *มัชฌิมนิกาย* ตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า คราวหนึ่งเคยมีคนทูลถามพระพุทธเจ้าถึงพระพุทธวณะทั้งหมดที่พระองค์เคยตรัสเอาไว้ว่า ทรงสามารถสรุปให้เหลือเพียง ประโยคเดียวได้หรือไม่ ทั้งนี้พระองค์ได้ตรัสตอบกลับมาว่า “*สพเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสย*” แปลว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น (พุทธทาสภิกขุ, 2561ก) นี่เองแสดงให้เห็นว่า หัวใจของพุทธศาสนาคือการหยุดการยึดมั่นและถือมั่น แม้กระทั่งหลักธรรมก็ไม่สามารถยึดมั่นได้ ฉะนั้นเมื่อไม่มีหลักธรรมใดๆ ให้ถือมั่น การปฏิบัติที่แท้ ย่อมหมายถึงการปฏิบัติจิตเพื่อให้ไม่ยึดติดกับอะไรทั้งสิ้นนั่นเอง

นอกจากนี้ ท่านพุทธทาสยังให้เราแยกพิจารณา คำว่า “คน” ออกจาก “มนุษย์” โดยให้เหตุผลว่า คนมักหาความสุขจากกามารมณ์ แต่มนุษย์หาความสุขจากธรรม คนเจริญด้วยวัตถุ แต่มนุษย์เจริญด้วยคุณธรรม คนทำงานด้วยความเห็นแก่ตัวกู แต่มนุษย์ทำงานด้วยความเห็นตัวธรรม นอกจากนั้น คนยังได้รับการกระตุ้นจากกิเลส แต่มนุษย์ได้รับการกระตุ้นจากสติปัญญา (พุทธทาสภิกขุ, 2561ข)

จากนิยามเกี่ยวกับชีวิตและการเกิดขึ้นของตัวตนในข้างต้น ผู้เขียนเห็นว่า “ชีวิต” หรือ “ตัวตนของมนุษย์” ทางพุทธศาสนา สามารถแยกพิจารณาได้ 3 ความหมาย ดังนี้

หนึ่ง ชีวิตหรือตัวตนที่อิงกับสมมติสังข เป็นตัวตนเชิงกายภาพหรือร่างกาย และสิ่งที่เป็นนามธรรมที่อยู่ภายในความคิดและจิตใจ อันเป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นบทบาทหน้าที่ของมนุษย์ในสังคม คุณค่าและค่านิยมในการใช้ชีวิต ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างไม่ได้มีอยู่จริง เป็นเพียงมายาคติที่เกิดขึ้นมาเพื่อสร้างตัวตนและประโยชน์ร่วมกันระหว่างมนุษย์เท่านั้น จนก่อนเกิดอัตลักษณ์เฉพาะบุคคลขึ้น

**สอง ชีวิตหรือตัวตนที่อิงกับปรมาตมจะ
อย่างมีภาษาบัญญัติ** เป็นตัวตนขั้นพื้นฐานที่ลดทอน
ต่อไปเป็นสิ่งอื่นๆ ไม่ได้ หรือที่เรียกว่าปฐมเหตุขั้น
พื้นฐาน นั่นก็คือ ชั้น 5 อันเป็นองค์ประกอบแรกเริ่ม
ก่อนที่จะมาประกอบเป็นสรรพสิ่งประเภทต่าง เช่น
มนุษย์ สุนัข หรือต้นไม้ เป็นต้น

**สาม ชีวิตหรือตัวตนที่อิงกับปรมาตมจะ
อย่างไม่มีภาษาบัญญัติ** เป็นชีวิตที่ไร้ซึ่งอัตตา อยู่ใน
ในสภาวะสูญญตาเป็นสภาวะที่ไม่สามารถกำหนดรู้
ได้ด้วยภาษาบัญญัติ จึงไม่มีการรับรู้ว่ามีตัวตน หรือ
นิยามเกี่ยวกับลักษณะของตัวตนใดๆ อาจเรียกว่าเป็น
สภาวะแห่งอนัตตา หรือความว่างจากตัวตน

แนวทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาตนเองใน พุทธปรัชญา

จากมติทางอภิปรัชญาและญาณวิทยาของ
พุทธศาสนาดังที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การ
รู้จักตนเองจำเป็นต้องเข้าใจจักรวาลหรือธรรมชาติที่
เป็นจริงของสรรพสิ่ง

การเข้าใจจักรวาลหรือธรรมชาติที่เป็นจริง
ของสรรพสิ่งต้องอาศัยสติปัญญาไม่ต่างจากแนวทาง
ของตะวันตก ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า สติปัญญา
คือ “ธรรม” และธรรม คือ “ความว่าง” จิตที่ว่าง
ย่อมไม่วุ่นวายและไม่ทุกข์ จิตที่ว่างคือจิตเดียวกับ
พระพุทธ พระธรรม และพระอริยสงฆ์ ซึ่งเป็นธรรม
อันสมบูรณ์ในตัวมีชีวิตจิตใจนั่นเอง (กลุ่มวัชร
ภรณ์, ม.ป.ป.) ในแง่นี้ อาจตีความได้ว่า พุทธทาส
เชื่อว่า สติปัญญาคือสิ่งที่ทำให้มนุษย์มองเห็นตัวตน
ที่แท้จริง ไม่ใช่อัตตา แต่เป็นอนัตตา

อีกทั้งสำหรับท่านพุทธทาส การเห็นอัตตา
เกิดจนกลายเป็นความเห็นแก่ตัว ล้วนเกี่ยวข้องกับ
การมีสติปัญญา กล่าวคือ ทันทีสติปัญญาเกิดขึ้น

ความเห็นแก่ตัวก็จะมลายหายไป เนื่องด้วยสติปัญญา
และความเห็นแก่ตัวมีคุณลักษณะต่างกันและไม่สามารถ
อยู่ร่วมกันได้ หากมีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น อีกสิ่งจะ
หายไปทันที ตัวอย่างเช่น ขณะที่เรารำพึงรำพันถึง
ตัวเองด้วยสติปัญญา เราจะไม่มีความเห็นแก่ตัว หรือ
กิเลสตัณหา ซึ่งเป็นเวลาที่เรไม่มีทุกข์หรืออึดอัดใดๆ
สติปัญญาทำให้เรารำพึงถึงเหตุและปัจจัยแห่งการเกิด
เช่นทุกสิ่งที่มีอยู่เกิดขึ้นได้อย่างไร เราควรมีชีวิตอยู่
อย่างไร หรือมีสิ่งใดที่เกิดขึ้นแล้วเรียกว่าความสำเร็จ
หรือความผิดพลาดบ้าง เป็นต้น

การใช้สติปัญญาช่วยให้เรามองเห็นสิ่งต่างๆ
ตามหลักความจริงและเป็นเหตุผล โดยไม่นำความ
เห็นแก่ตัวมาเจือปน อัตตาจึงเกิดขึ้นไม่ได้ เมื่ออัตตา
ไม่เกิดความทุกข์ก็ย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้เช่นกัน (กลุ่ม
วัชรภรณ์, ม.ป.ป.)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้
เสนอแนวทางเพื่อสร้างปัญญาผ่านการให้การศึกษา
ที่ยั่งยืน นั่นคือ การส่งเสริมให้มีการศึกษาที่ถูกต้อง
และสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ ทั้งในแง่
ของชีวิตที่สอดคล้องกับสมมติสังขและปรมาตมสังขจะ

เพราะการศึกษาคือชีวิต และชีวิตก็คือการ
ศึกษา การใช้ชีวิตจึงไม่ใช่การดำรงชีวิตอย่างปราศจาก
เป้าหมายหรือรอคอยโชคชะตากำหนด แต่หมายถึง
การรู้จักเรียนรู้และฝึกฝนตนเองอย่างถูกต้องและ
สม่ำเสมอตามหลักสังขหรือหลักไตรสิกขา ซึ่ง
เป้าหมายสูงสุดของการศึกษา คือการบรรลุสภาวะ
ที่ปราศจากทุกข์ และกระบวนการศึกษาคือการทำลาย
อวิชชา (ความไม่รู้) และตัณหา (ความอยากมีอยาก
เป็น) ที่เกิดขึ้นในตัวเรา (พระราชมุนี (ประยูร
ปยุตโต), 2528)

เป้าหมายของการศึกษาจึงหมายถึงการตอบ
โจทย์การแก้ปัญหาชีวิตใน 3 มิติสำคัญ ได้แก่

หนึ่ง มิติของการเผชิญหน้า การศึกษาเป็นการแก้ปัญหาของมนุษย์ หากชีวิตมนุษย์ไร้ปัญหา การศึกษาก็ไม่จำเป็นต้องมี

สอง มิติของผลลัพธ์: ผลลัพธ์เชิงบวก หมายถึง การศึกษาทำให้ชีวิตดีขึ้น พัฒนาขึ้น และผลลัพธ์เชิงลบ หมายถึง การศึกษาทำให้หลุดพ้นจากปัญหา ปราศจากสิ่งบีบคั้นหรืออุปสรรค (ความทุกข์)

สาม มิติด้านความสัมพันธ์ของชีวิตกับปัจจัยแวดล้อม การศึกษาช่วยให้มนุษย์เป็นอิสระจากปัจจัยภายนอกและมีความสมบูรณ์ในตัวเองมากขึ้นอย่างเป็นลำดับ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2556)

ในมุมมองของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ข้างต้น ชี้ให้เห็นว่า นอกจากการศึกษาจะช่วยผลักดันให้มนุษย์สามารถแก้ปัญหาชีวิตที่เป็นความทุกข์หรืออุปสรรคได้แล้ว ยังส่งเสริมให้มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองเพื่อเป็นมนุษย์สมบูรณ์ ที่บรรลุเป้าหมายสูงสุด นั่นคือการหลุดพ้นจากสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดได้อีก

และเมื่อนำมาพิจารณาพร้อมกับแนวคิดเรื่องการศึกษาของท่านพุทธทาสเกี่ยวกับการศึกษาที่แท้จริง ซึ่งหมายถึงการพัฒนาเพื่อทำให้คนเกิดใหม่จากคนเกิดใหม่เป็นมนุษย์ ท่านพุทธทาสอธิบายว่า ในชีวิตของคนๆ หนึ่งสามารถเกิดได้หลายครั้ง อย่างน้อยก็ 2 ครั้ง โดยครั้งแรก หมายถึงการเกิดขึ้นของร่างกาย เรียกการเกิดครั้งที่หนึ่งว่า “คน” ซึ่งเป็นการเกิดขึ้นเฉกเช่นสรรพสัตว์ในโลก ส่วนการเกิดขึ้นในครั้งที่ 2 เป็นการเกิดขึ้นของวิญญาณ เรียกว่า “มนุษย์” ซึ่งการเกิดขึ้นในครั้งนี้มีพระพุทธเจ้าเป็นบิดา มีพระธรรมเป็นมารดา และมีพระสงฆ์เป็นพี่ ทั้งนี้มนุษย์หมายถึงผู้ที่ละทิ้งความเลวทรามของตัวตนตอนที่เป็นคนทิ้งหลังจากเป็นมนุษย์แล้ว วิญญาณสามารถเกิดได้อีก

หลายหนตามลำดับและทุกครั้งที่เกิดจะดีขึ้นเรื่อยๆ ได้แก่ การเกิดเป็นพระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี และพระอรหันต์ในท้ายที่สุด ดังนั้นเพื่อให้มนุษย์เกิดใหม่แล้วดีขึ้น มนุษย์ต้องได้รับการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง โดยมีพระนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด (กลุ่มวิชาภรณ์, ม.ป.ป.)

บทสรุป

จากการศึกษามุมมองวิชาการทางพุทธศาสนา ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การที่มนุษย์บรรลุเป้าหมายสูงสุดในทางพุทธศาสนา หรือตัวตนแบบปรมัตตสัจจะอย่างไม่มีภาษาบัญญัติ ที่เป็นสภาวะอนัตตาได้จริง มนุษย์จำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเอง โดยเริ่มจากการศึกษาและพัฒนาจิตให้ตระหนักถึงความจริงที่เกิดขึ้นกับ “ตัวตนแบบสมมติสัจจะ” ซึ่งมีอัตตาที่เกิดจากการยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเรา โดยมองเห็นได้ว่าตัวตนแบบนี้เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาและเป็นมายาคติที่ไม่ได้มีอยู่จริง เมื่อจิตเข้าใจความจริงนี้แล้ว จิตจึงสามารถก้าวข้ามและบรรลุ “ตัวตนแบบปรมัตตสัจจะ” ทั้งในระดับที่มีภาษาบัญญัติและไม่มีภาษาบัญญัติได้ตามลำดับอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

สำหรับกระบวนการให้การศึกษาเพื่อพัฒนาตนเองให้เข้าใจความจริงเกี่ยวกับ “ตัวตน” ของพุทธศาสนา อาจสรุปรูปแบบการอธิบายอย่างเป็นลำดับขั้นเทียบเคียงกับทัศนะของเพลโต (Plato) ได้ดังนี้

ระดับชั้นของความจริง	ความจริงตามทฤษฎีแบบ (Form) ของเพลโต	ความจริงเกี่ยวกับ “ตัวตน” ในพุทธศาสนา
1	ความจริงในโลกของวัตถุในระดับที่เป็นภาพ (Image) เช่น ภาพวาดของดอกบัว เป็นต้น	สมมติสัจจะ เป็นความจริงที่ถูกนิยามหรือกำหนดขึ้นในสังคมมนุษย์ เช่น หน้าที่ทางสังคม อาชีพเกียรติยศ ความสวย และความเก่ง เป็นต้น
2	ความจริงในระดับของวัตถุ (สามารถตรวจสอบได้ด้วยประสาทสัมผัส) เช่น ดอกบัวจริงๆ สามารถมองเห็น สัมผัส ตมกลิ่น และลิ้มรสได้ เป็นต้น	ความจริงพื้นฐาน ได้แก่ ชั้นที่ 5 นั่นคือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งเป็นความจริงในระดับของอัตตา
3	ความจริงในลักษณะเป็นมโนภาพ (Idea) เช่น ลักษณะร่วมของดอกบัวแต่ดอกที่แตกต่างกัน ที่ทำให้เราเรียกว่า ดอกบัว ซึ่งการเข้าใจลักษณะร่วมนี้ ต้องใช้ประสาทสัมผัสที่เคยมีกับดอกบัว แล้วค้นหาลักษณะร่วมของสิ่งๆ ดอกบัวทุกดอกมีส่วนร่วมกัน เป็นต้น	ปรมาตถสัจจะที่มีภาษาบัญญัติ เป็นความจริงที่สืบเนื่องมาจากความจริงพื้นฐานของชั้นที่ 5 กล่าวคือ เป็นการเข้าใจจริงของการมารวมตัวกันและแยกออกจากกันตามเหตุและปัจจัยของชั้น 5
4	ความจริงในโลกของแบบ (Form) เช่น ลักษณะของดอกบัวที่สมบูรณ์แบบ ที่เป็นที่มาของมโนภาพเกี่ยวกับดอกบัว และเป็นที่มาของดอกบัวแต่ละดอก ทั้งนี้แบบของดอกบัวไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่เข้าใจได้ด้วยเหตุผล เป็นต้น	ปรมาตถสัจจะที่ไม่มีภาษาบัญญัติ เป็นความจริงขั้นสูงสุดที่ไม่มีภาษาใดมาบัญญัติลักษณะได้ เรียกว่า สภาวะของอนัตตา (การไม่มีตัวตนใดๆ ดำรงอยู่จริง)

ทั้งนี้ ความจริงในแต่ละระดับเกี่ยวโยงซึ่งกันและกันภายใต้หลักของสัจธรรมสูงสุดเดียวกัน

แต่เนื่องจากเป้าหมายสูงสุดพุทธศาสนาคือความว่างจากการยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตนดำรงอยู่จริง ความจริงสูงสุดจึงหมายถึง “การไม่มีตัวตน” ที่ดำรงอยู่อย่างปราศจากเงื่อนไขใด ตัวตนของมนุษย์ที่จริงแท้จึงไม่มี สรรพสิ่งล้วนอุบัติขึ้นตามเหตุและปัจจัยทั้งสิ้น ซึ่งการพิจารณาความจริงเช่นนี้แตกต่างจาก

ปรัชญาตะวันตกอย่างสิ้นเชิง เพราะปรัชญาตะวันตกเชื่อว่ามนุษย์มีตัวตนดำรงอยู่จริง เพราะแม้ว่าเราจะไม่สามารถยืนยันได้ว่าตัวตนของเรามีอยู่จริงในลักษณะของสสาร อาทิ ร่างกาย หรือ อสสาร อาทิ จิต ก็ตาม แต่ตัวตนนั้นก็ดำรงอยู่จริง เนื่องด้วยการยอมรับว่าตัวตนดำรงอยู่ สามารถทำความเข้าใจได้ด้วยเหตุผล โดยเราไม่จำเป็นต้องรับรู้ความจริงแท้เกี่ยวกับตัวตน ซึ่งต่างจากพุทธศาสนาที่แยกนิยาม

บริบทของตัวตนเป็น “ตัวตนแบบสมมติสัจจะ” และ “ตัวตนแบบปรมาตมสัจจะ” ซึ่งทั้ง 2 แบบมีลักษณะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง จนดูราวกับว่ามีความย้อนแย้งกันทางเหตุผล แต่เมื่อพิจารณาความต่างดังกล่าวแล้ว พบว่าไม่ได้ขัดแย้งกันทางความคิด ในทางกลับกัน เป็นกระบวนการยกระดับความรู้ของจิตสู่การมีความรู้ที่แท้จริง กล่าวคือ หากจิตยังไม่รู้จัก “ตัวตนแบบสมมติสัจจะ” อย่างถ่องแท้ จิตย่อมไม่สามารถเข้าใจ “ตัวตนแบบปรมาตมสัจจะ” ได้

และถ้ามองตัวตนในบริบทของชีวิตมนุษย์ในทางพุทธศาสนา ก็น่าจะหมายถึง “ตัวตนแบบสมมติสัจจะ” ซึ่งเป็นที่รองรับประสบการณ์ของแต่ละคนที่มีอย่างแตกต่างกัน และทุกคนมีเสรีภาพในการเลือกการกระทำของตนเองอย่างอิสระ แต่ผลของการเลือกที่เกิดจาก “ตัวตนแบบสมมติสัจจะ” เกี่ยวโยงกับความเข้าใจลักษณะของ “ตัวตนแบบปรมาตมสัจจะ” ซึ่งแต่ละคนจะต้องเรียนรู้ด้วยตนเองเท่านั้น ดังคำกล่าวของท่านพุทธทาสที่ว่า “ศาสนานั้นเหมือนกับของหลายเหลี่ยม ดูเหลี่ยมหนึ่งมันก็เป็นอย่างหนึ่ง ดูอีกเหลี่ยมหนึ่งมันก็ไปอีกอย่างหนึ่ง แล้วแต่ว่าบุคคลจะถือหลักในการคิดแนวไหน การเห็นศาสนาเดียวกันจึงเห็นลักษณะที่ต่างกันได้ และพุทธศาสนาก็ตกอยู่ในลักษณะนี้เช่นกัน” (พุทธทาสภิกขุ, 2559)

เอกสารอ้างอิง

กลุ่มวัชรภาภรณ์. (ม.ป.ป.). *พุทธธรรมกำมือเดียว รวบรวมบทความและปาฐกถาของท่านพุทธทาสภิกขุ และคุณปู่ จงประเสริฐ*. กรุงเทพฯ: สุนทรการพิมพ์.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2556). *ปรัชญาการศึกษาของไทย ภาคพุทธธรรม: แก่นนำการศึกษา*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต). (2528). *ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไข-รวบรวมใหม่* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก.

พุทธทาสภิกขุ. (2549ก). *ภูเขาแห่งวิถีพุทธธรรม*. กรุงเทพฯ: เพชรประกาย.

พุทธทาสภิกขุ. (2549ข). *วิถีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม*. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

พุทธทาสภิกขุ. (2559). *คู่มือมนุษย์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนา ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. (2561ก). *แก่นพุทธศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ธรรมะ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

พุทธทาสภิกขุ. (2561ข). *ศาสนาคืออะไร*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ธรรมะ อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

วัชระ งามจิตรเจริญ. (2561). *พุทธศาสนาเถรวาท* (พิมพ์ครั้งที่ 4). ปทุมธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วศิน อินทสระ. (2561). *ไตรลักษณ์และปฏิจจสมุปบาท ความรู้ที่ช่วยทำให้มนุษย์เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เพื่อการดำรงอยู่อย่างมีความหมายและมีความสุข* (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพฯ: ธรรมดา.

Avnon, D. (1995). “Know thyself” socratic companionship and platonic community. *Political Theory*, 23(2), 304-329.

Stumpf, S. E., & Fieser, J. (2008). *Philosophy: history and problems* (7th ed.). New York: McGraw-Hill Companies.